
Dr STIPE ŠUVAR

INSTITUCIONALNA OSNOVA DRUŠTVENO- KULTURNOG ŽIVOTA U NAŠEM SUVREMENOM SELU*

Seljaštvo i seljačka kultura —
moguća definiranja

Selo i seljak vrlo davno su uočeni kao posebnosti u globalnom društvu, ali do najnovijeg vremena znanost nije precizirala u čemu su oni posebnosti. Nije dovoljno reći da je selo naselje u kojem žive seljaci, a da su seljaci proizvođači hrane za sebe i druge. Selo i seljak bili su u nečemu antipod gradu i građanima od samog nastajanja, ali bit različitosti nisu ni do danas objasnile sociologija, ekonomija i antropologija. Moderna znanost se mnogo bavila »arhaičnim«, »prvobitnim« društvenim strukturama i personalnostima da bi ih dovela u kontrast sa suvremenim strukturama i personalnostima i tako potkrijepila osnovnu ideju o društvenoj evoluciji i o zakonomjernom povijesnom kretanju. Ona je pri tom uočavala da seoske strukture i personalnosti nisu »arhaične«, »primitivne« i »prvobitne«, ali da nisu ni »suvremene«. Kada je otkrila i proučila preostala »primitivna« društva, socijalna antropologija je bacila pogled i na seljaštvo i tzv. seljačke narode. Danas ona u svijetu obavlja bezbroj proučavanja sela i seljaštva. Ta se proučavanja u pravilu inspiriraju mišljenjima nekoliko uglednih antropologa.

*) Ovo je referat koji je autor podnio na savetovanju u organizaciji Jugoslavenskog odbora za socijalni rad na Zlatiboru 14. i 15. maja 1969. godine.

pologa, ujedno i sociologa (više nije moguće ove znanosti lučiti jednu od druge).

A. L. Kroeber prvi je pružio sažetu općenitu definiciju seljaštva. U svom monumentalnom djelu, u kojem je 1948. godine izložio gradivo socijalne antropologije, on seljaštvu, doduše, posvećuje svega jedan paragraf, konstatirajući da ono čini djelomična društva (part-societies) sa svojim isto tako djelomičnim kulturama (part-cultures). Seljaci su, napisao je Kroeber, nedvosmisleno ruralni usprkos tome što oni žive u dodiru s trgovačkim gradovima. Oni tvore klasični segment šireg stratificiranog sistema unutar kojeg su daleko od toga da budu dominantna grupa. Njima nedostaje izoliranost, politička samostalnost i samodovoljnost plemenske populacije, premda njihove lokalne zajednice zadržavaju mnogo od svojeg starog identiteta, integriteta i privezanosti za tlo i kult, privrženosti župskim običajima i narodnoj umjetnosti.

Kao što primjećuje Clifford Geertz, jedan od najboljih poznavalaca seljaštva i suvremenih proučavanja seljačkih sredina, Kroeber, imao je pred očima prvenstveno evropsko seljaštvo devetnaestog i ranog dvadesetog vijeka, ali njegovo naglašavanje fragmentarnog, nepotpunog kvaliteta seljačkog društva i kulture bilo je otada ponavljano u gotovo svakom proučavanju seljačkog života, kao i u svakom teoretskom razmatranju ove problematike. U sociologiji i antropologiji često se razglaba o prirodi one šire društvene cjeline, čiji je seljaštvo dio, o definiciji seljaštva kao takvog unutar ove šire cjeline, kao i o odnosu između tako definiranog seljaštva i drugih segmenata šireg društva — plemstva, svećenstva, trgovačkih slojeva, građanstva, radništva itd. Tri značajna socijalna teoretičara — R. Redfield, J. Steward i K. Wittfogel — svojim su opusom najviše potakli danas sve veći interes za seljačka društva, u čemu jata istraživača od Meksika i Brazila do Indije i Japana pronalaze novo izvanredno privlačno i gotovo pomodno polje istraživanja.

Redfield je razvio kulturalistički pristup selju i seljaštvu. On seljaštvo promatra kao antipod plemstvu, a razlike među njima temelji na eminentno kulturnim sadržajima. U početku je on svoje nadasve interesantne poglede zasnivao na suprotstavljanju narodne i urbane kulture, da bi potkraj života svoj osnovni koncept ponešto revidirao uvodeći pojmove velike tradicije i male tradicije ili visoke kulture i niske (prizemne) kulture. Kultura seoske zajednice, pisao je Redfield, nije autonomna, ona je jedan aspekt ili dimenzija civilizacije čiji je dio. U svakom društvu, koje više nema arhaičnu, tribalnu strukturu, postoje dvije kulturne tradicije: sistematizirana i apstraktna »velika tradicija«, koju iz-

građuju i prenose pismene intelektualne manjine i nesistematizirana i konkretna »mala tradicija« neintelektualne većine; odatle postoji »visoka kultura« čitave Indije, Kine ili Meksika i »niska kultura« jednog od bezbroj sela na Gangesu, Žutoj rijeci ili Jucatanu. Redfield smatra da je seljaštvo posvuda nosilac »konkretne«, »niske« kulture, ali nje nema bez »visoke«, »apstraktne« kulture; one se uvjetuju. Osnovni je problem razotkriti kako se ove dvije tradicije, odnosno kulture dodiruju, kako međusobno komuniciraju i jedna na drugu utječu i kako su profesionalna i narodna kultura isprepletene unutar jedne sveobuhvatne kulture koja čini civilizaciju. S pravom Geertz ističe da je za Redfielda seljak »u osnovi jedan kulturni status«, budući da on posebnost seljaka traži u pogledu na svijet, vrednotama, stilu života, i to na podlozi suprotstavljanja aristokratskoj kulturi.

Steward u definiranju seljaštva naglasak stavlja na ekonomske i ekološke činioce. Po njemu, neko složeno, globalno društvo dijeli se na vertikalne i horizontalne segmente, te formalne institucije. Vertikalni segmenti su lokalne jedinice, kao sela, susjedstva, domaćinstva. Horizontalni segmenti su razna poddruštva, profesionalna, klasna, etnička, religiozna i slična, koja, kao i lokalne jedinice, mogu imati ponešto različit način života, ali su međulokalna. Formalne institucije, primjerice monetarni sistem, pravo, obrazovanje, crkva, protežu se kroz cijelo društvo, spajajući ga i određujući sa svake tačke. U ovom tipu kategorizacije, koji je još izrazitije razvio Stewardov učenik E. Wolf, seljaštvo je horizontalni segment, određeno prije svega ekonomskim statusom. Seljak je (1) poljoprivredni proizvođač (prije nego rudar, trgovac itd.), 2) zemljišni vlasnik s efektivnom kontrolom zemlje koju obrađuje (prije nego ovisni zakupnik, najamnik i sl.), 3) onaj koji zemlju obrađuje prvenstveno da bi podmirio svoje svakodnevne potrebe i sačuvao određen status. Wolf ističe da su seljaci obrađivači zemlje, koji, za razliku od pripadnika tribalnih društava, stvaraju viškove hrane za vladajuće grupe u društvu i za ostale pripadnike društva. Po Stewardu i Wolfu, seljak je jedan profesionalni položaj, a specifičnosti njegova načina života leže u tehnologiji, u upotrebi zemlje, u vlasništvu i prometu zemlje.

Wittfogel glavnu pažnju obraća rasporedu društvene moći. Suprotnost između onih koji vladaju i onih kojima se vlada osnovna je tajna svakog društva. Seljak je obrađivač zemlje, kojeg od ostalih pripadnika društva ne dijeli toliko ni kultura ni profesija koliko suprotstavljenost onima prema kojima je on obavezan na poslušnost i davanja.

Definicije što su ih pružili Kroeber, Redfield, Steward i Wittfogel nisu međusobno suprotne. Moglo bi se reći da se one nadopunjavaju i da svaka izdvaja i naglašava jedan od tri osnovna aspekta: kulturni ili ekonomski ili pravno-politički. Imajući na umu upravo to da povezivanje sva tri aspekta tek daje potpuniju definiciju, pojedini istraživači su upozorili na postojanje »protoseljaka« i »postseljaka«. Tražeći odgovor na to da li u Crnoj Africi postoje seljaci, Fallers je svojedobno zaključio da su obrađivači zemlje u Dahomeju, koji pripadaju plemenima Ašanti i Baganda, seljaci u ekonomskom i političkom smislu, ali ne i u kulturnom. Oni žive u društvu koje nema pismenost, ne poznaje oštar društveni kontrast između grada i sela, a do najnovijeg vremena nije bilo moguće uočiti ni postojanje neke sistematizirane i kritičke religiozne i filozofske misli. Odatle u ovom slučaju i podjela kulture na visoku i nisku, na aristokratsku i narodnu postaje vrlo problematična. U pogledu njihovih proizvodnih aktivnosti i odnosa prema međulokalnom novčanom tržištu, kao i u pogledu njihovog podređenog političkog položaja unutar hijerarhijske i relativno centralizirane tradicionalne države, stanovnici većine afričkih predjela bili su doista seljaci. Ali s obzirom na njihov kulturni status, stupanj u kojem su oni sudionici u raznolikoj lokalnoj tradiciji, jasno izdvojenoj iz slično diferencirane velike tradicije, oni su »protoseljaci«.

U problematici preliminarnog definiranja seljaštva ne postoji, međutim, samo problem »protoseljaka« nego na drugoj strani skale i problem »postseljaka«. Većina seoskog stanovništva, kojeg se općenito ubraja u seljaštvo, u Evropi, Japanu i u Latinskoj Americi nalazi se barem u toku ovog stoljeća u komplementarnom odnosu ne prema klasičnoj »visokoj kulturi«, odnosno »velikoj tradiciji«, tržišnom sistemu bazarnog tipa ili nekoj nasljednoj eliti nego prema modernoj masovnoj kulturi, visokoindustrijaliziranoj ekonomiji i posve birokratiziranoj vladi. Ovdje se već radi o procesu »odseljačivanja«, procesu nestajanja tradicionalnog seljaštva, ako to gledamo sa svakog od tri najznačajnija aspekta: kulturnog, ekonomskog, političkog.

Na današnjem teritoriju naše zemlje stoljećima je seljaštvo, kao golema većina naroda, živjelo u granicama više-manje samodovoljnih i izoliranih lokalnih zajednica, koje su imale svoju »konkretnu« kulturu i »nisku«, »malu« tradiciju; seljaci su bili obrađivači zemlje i proizvođači viškova hrane za vladajuće klase i slojeve i za sve ostale pripadnike društva; oni su bili politički potčinjeni, ekonomski izrabljivani i odvojeni od reprezentativne kulture; oni su bili postolje hijerarhijskih stabala klasnih društava koja su se smjenjivala; oni su bili objekti društvene mo-

ći kojom sami nisu nikada raspolagali. No, u toku posljednjeg stoljeća, a negdje u toku nekoliko posljednjih decenija, uporedo s procesima industrijalizacije, urbanizacije i birokratizacije globalnog društva i u našim je geografsko-historijskim prostorima došlo do dezintegracije tradicionalnog života i u selu i u cijelom društvu, pa odatle i do formiranja društvenih uvjeta u kojima se »pravi« seljak pretvara u »postseljaka«, a postepeno opada i njegova brojčana dominantnost u društvu.

Razmotrit ćemo ukratko društveno-kulturne okvire transformacije koja je zahvatila seljaštvo i selo na našim prostranstvima, a koja je upravo u svojem najintenzivnijem toku.

Sukobljavanja i prožimanja tradicionalne narodne kulture sela i masovne kulture grada

Slijedeći Redfielda, mogli bismo ustvrditi da je u predjelima koji se danas nalaze u granicama naše zemlje stoljećima egzistiralo tzv. narodno društvo (folk society), koje je imalo svoju narodnu kulturu (folk culture). U porama tog društva postoje gradovi, kao žarišta reprezentativne kulture i nosioci političke i ekonomske moći. Ali oni čine oaze u ruralnom kontinuumu, što ga kompaktno nastanjuje seljaštvo kao golema većina naroda. Narodno se društvo pojavilo u sklopu samog nastajanja klasne diferencijacije, dakle u prvobitnoj teritorijalizaciji etničkih zajednica koje su naselile naša područja, a svoju dezintegraciju doživljava s prodorom industrijskih tekovina i ekspanzijom gradskog načina života u toku prošlog i ovog stoljeća. To se društvo formiralo potiskivanjem društvenih odnosa prvobitne zajednice (tj. primitivnog društva prema vladajućoj terminologiji u antropologiji), kasnije je bilo više ili manje podvrgnuto feudalnom poretku i feudalnoj eksploataciji (jer samo postojanje ovakvog društva pretpostavlja neku vrstu eksploatacije nad njim, eksploatacije izvana, iz grada ili iz feudalne utvrde, gradišta), a zatim izloženo prodoru kapitalističkog poretka, u kojem se počelo dezintegrirati i iščezavati. Glavna privredna jedinica u narodnom društvu bio je seljački zemljišni posjed. Jedina grana proizvodnje bila je poljoprivreda (s kućnom industrijom u svom okrilju). Ako se izuzme potčinjenost prema eksploatoru, koji sam neposredno nije pripadao užim neformalnim zajednicama, koje su — najčešće i međusobno izolirane — činile ovo društvo, u proizvodnji su prevladavali odnosi uzajamnosti i ispomaganja među sitnim proizvodnim jedinicama, porodičnim posjedima, zasnovani na niskoj razini proizvodnih snaga,

oskudici oruđa i preostalim značajnim oblicima zajedničkog vlasništva. Eksploatatorska vlast globalnog društva nametala je seoskim zajednicama svoje pravne norme i svoju ideologiju onoliko koliko je bilo potrebno da razvije i održi ekonomsku eksploataciju, koja se uglavnom ogledala u uzimanju naturalne, radne i novčane rente. Ona se utoliko miješala i u organizaciju proizvodnje, upadala u selo da ubire dažbine, otima proizvode i skuplja vojnike, miješala se u porodični život i odnose itd., ali je selo ipak bilo pretežno autonomno i izolirano i u socijalnoj organizaciji svojeg života. Socijalna se organizacija života u selu zasnivala pretežno na vezama krvnih srodnika i susjeda. Generacija za generacijom smjenjivale su se u više-manje istim uvjetima života, što je nužno održavalo koheziju među njima i njihov duhovni kontinuitet. Proizvodne su se snage u ovakvom autarhičnom i izoliranom društvu, što je egzistiralo na sitnom porodičnom gospodarstvu, a nije primjenjivalo znanost i eksperiment (tekovine »visoke« tradicije u gradovima), razvijale sporo i neprimjetno, a to je onda bila osnova i relativno velike statičnosti društvenih odnosa i velikog značaja »konkretne« kulture, čuvane i prenošene usmenom tradicijom.

Osim osnovne istovetnosti socijalne organizacije i društvenih veza, što su gotovo imanentni seoskoj sredini, jer proizlaze iz njene egzistencijalne vezanosti za sitni zemljišni posjed i fizički rad na njemu, kao i iz time uvjetovane bitno identične tradicije, seoskim je sredinama bila svojstvena i osnovna istovetnost cjelokupne materijalne i duhovne kulture. Tzv. narodna (seljačka) društva su nepismena, premda čine segment globalnih civilizacija, koje u svojem okrilju gaje pismenost, pa utoliko nisu od nje potpuno izolirana. Posredstvom pripadnika intelektualne elite globalnog društva i u naše seljačke sredine, mada posve nepismene, dopirali su kroz stoljeća sadržaji što ih je prenosila pisana kultura, kao npr. razni motivi iz antičkog svijeta ili iz udaljenih civilizacija, religiozna dogmatika, razni opisi historijskih zbivanja, mitovi i epovi drugih, udaljenih naroda itd.

Sve što bi dočuo i što bi mu bilo ponuđeno narod (seljaštvo) je podvrgavao vlastitim preradama, prenosio vlastitim kanalima komuniciranja i usklađivao sa vlastitom životnom filozofijom, praktičnim potrebama i shvaćanjima o dobru i zlu. Tako se kristalizirala narodna kultura, narodna umjetnost, narodna književnost. U kolektivnom predanju gomilaju se naslage iskustava, spoznaja, mašte i kreacija od pradavnine do trenutka u kojem se živi. Tako su usmena predaja, čarobna priča, junačka pjesma, lirska poezija, usmena naobrazba, magijski kult činili konstitutivne elemente narodne kulture seljačkog društva i u svim predjelima, od kojih se sastoji

današnja Jugoslavija. Proizvodna kultura, plesovi, igre, običaji iz svakodnevnog života, narodna medicina, poslovice, zagonetke, narodni humor nadovezivali su se na ove elemente, još više podložni lokalnim adaptacijama i konkretizacijama.

Izoliranost seoskih zajednica kao i njihova ograničena mogućnost komuniciranja uvjetovali su i na području naše zemlje veliku raznolikost društvenih prilika u okviru identičnih osnovnih koordinata »narodnog društva«. No nisu to bili jedini, pa ni najvažniji činioci raznolikosti. Nju je nametala i ekološka okolina, a pogotovo historijska sudbina pojedinih regija i lokalnih sredina, zatim i sukobljavanje, prožimanje i sukcesivno rasprostiranje globalnih kultura, vjerskih sistema i klasnih ideologija. Govori se, npr., o utjecajima tzv. mediteranske, srednjoevropske i orijentalne kulture na naše narode, koji su nesumnjivo bili evidentni i ostavili su duboke posljedice na koje i danas nailazimo u svakodnevnom životu ljudi raznih naših krajeva, nacija, vjerskih grupa i društvenih slojeva.

Izložene utjecaju socijalne organizacije i kulturno-ideološke nadgradnje onih globalnih društvenih sistema, u čije su granice sukcesivno ulazile, ruralne su sredine na današnjem tlu Jugoslavije u pravilu zadobile i svoje vrlo individualizirane kulturne osobine, specifične društveno-kulturne fizionomije, običaje i vjerovanja, tradicije i moralne norme, navike i ukuse, kulturne tekovine i aspiracije. Utoliko bi se moglo reći da neko jedinstveno, neizdiferencirano, kulturno homogeno narodno društvo na području Jugoslavije nije ni postojalo. Ali je postojala istovjetnost ekonomske osnove života seljačkih masa, tako da su njom uvjetovani procesi kulturnog ujedinjavanja bili jači od suprotnih procesa kulturne dezintegracije i diversifikacije.

Budući da je seljačko društvo uvijek segment nekog šireg, globalnog društva, ono nikada nema autonoman put razvoja, uprkos velikoj zatvorenosti u sebe i samodovoljnosti.

Njegov razvoj u stvari predstavlja rezultantu pokretačkih snaga u vlastitim njedrima i onih što djeluju izvana, iz globalnog društva, čiji je dio. Kada su i ukoliko su globalna društva postala industrijska, s ekspanzijom urbanih vrednota i kriterija, svaki je samostalniji razvoj ruralnih sredina pogotovo postao iluzoran. Opći razvoj industrije, koji počiva na razvoju znanosti i izlazi iz okrilja grada, a moguć je samo uz uvjet unapređenja materijalnih i duhovnih komunikacija u širim društvenim okvirima, bio je onaj činilac koji je posvuda uzdrmao sam se-

ljački način života, izazvao u njemu mnogostrukе promjene i čak ga definitivno doveo u pitanje. Na tlu naše zemlje to se također dogodilo. Pojava industrije i kapitalizma označava i početak dezintegracije u samodovoljnu cjelovitost oblikovanog narodnog društva i narodne kulture. Seljački posjed, kao okosnica i osnovna vrednota tog društva, obuhvaćen je procesima koji su značili njegovo izlaženje iz izolirane samodovoljnosti. Povremeno i stalno odlaženje radne snage s posjeda u potragu za zaradom, stjecanje dohotka od privređivanja izvan gospodarstva, povezivanje s tržištem i prilagođavanje proizvodnje tržištu, propadanje seoskog obrta pod naletom industrije, sve učestaliji svakodnevni doticaji sa životom i kulturom industrijskog grada, formiranje sloja seljaka-radnika i mnoge druge pojave u selu, koje su u krajnjoj liniji bile potaknute razvojem industrije najpre u gradovima, a zatim i u samim selima vodili su ubrzanoj transformaciji cjelokupne materijalne kulture u selu. Kao što su na posjed, umjesto izrađevina seoskog obrtnika, stizali alat i naprave izrađeni u tvornicama, tako su i u seljakovu kuću sve više dospijevali tvorničko posuđe, namještaj, odjeća, obuća, petrolej, pa električno svjetlo, štednjak, krevet, limeno i stakleno posuđe itd. Od spremišta oruđa i ljetine, od skloništa ljudi pred nevremenom i opasnostima, od sjedišta ognjišta kao mističnog žarišta ljudskog trajanja i porodičnog kontinuiteta, seoska se kuća postepeno pretvara u pravo boravište, u mjesto za stanovanje i odmor. Istodobno se mijenja cijeli seoski ambijent; u njega su se smještali novi objekti za zadovoljavanje kolektivnih potreba; počeli su ga izukrštavati putevi za mehanička prevozna sredstva, popunjavati nove institucije poput škole, pošte, trgovine, ambulante, vatrogasnog društva, doma kulture. U novim prilikama ne samo što porodični zemljišni posjed postaje nedovoljan oslonac samodostatnog života nego i seoski stanovnici postaju pokretljiviji u traženju novih osnova egzistencije, u gradu i preko tržišta. Opći privredni i kulturni razvoj društva nametao je potrebu da se i u selu širi pismenost, uvodi poštanska služba i nužna mreža komunikacija, a najviše je inovacija nalagala potreba da se i selo uključi u tržište industrijske potrošne robe i da industriji istovremeno da jeftinu radnu snagu. U sferu promjene materijalne kulture spadaju i promjene u pribavljanju i pripremanju hrane, u njenoj količini i kakvoći, zatim promjene u higijeni, čuvanju zdravlja, liječenju bolesti. Jer, sastavni dio »narodne« kulture što je stvara predindustrijsko seosko društvo primjere je i narodna (pučka) medicina. Ona se zasnivala na slučajno i dugotrajno stjecanim iskustvima o ljekovitosti bilja i određenih organskih i anorganskih supstancija i od recepata zasnovanih na praznovjerju i čarolijama.

Premda još žive i duboke sklonosti baštini te i takve narodne medicine, selo se u nas brzo okretalo znanstvenoj medicini, tako da se slobodno može reći da upravo danas ni za čim toliko ne teži koliko za efikasnom zdravstvenom zaštitom i pomoći znanstvene medicine.

Od promjena u materijalnoj kulturi nisu manje intenzivne i značajne bile ni promjene u socijalnoj organizaciji seoskog života. Slabile su primarne i tradicionalne samoupravne društvene veze, a počele se umnožavati sekundarne, organizirane i formalne. To se događalo zbog pojave i rasprostiranja novih institucija u selu (škole, kulturna društva, izdanci političkih partija i društvenih udruženja, zadruga i sl.) na jednoj strani i zbog umnožavanja veza s gradom i sa širim teritorijalnim zajednicama na drugoj strani. Posljedice ovog umnožavanja institucija i društvenih interakcija ogleдалe su se, pored ostalog, i u razbijanju socijalne i psihičke homogenosti sela, koje, istina, nikada nisu bile apsolutne, ali su bile izrazite, uvjetovane istovetnošću ekonomskih prilika, socijalnih veza i kulturnih vidokruga. Formirala se razgranata socijalna struktura sela umjesto one jednostavne, u kojoj je neseljački status imao samo poneki svećenik, trgovac, eksponent feudalne vlasti. Na toj se podlozi onda formira i složenija skala kulturnih vrednota i potreba, te općenito životnih aspiracija. Usmena riječ, taj kroz stoljeća i milenije glavni medij svake vijesti, svakog posrednog znanja, dodira i iskustva, počela je ustupati pred pouzdanosti, brzinom i trajnošću pisane riječi (pošta, knjiga, novine, radio, televizor, film).

Narodno se stvaralaštvo u jednom prelomnom trenutku fiksiralo u folklor. Ono je postalo baština što se povlači iz svakidašnjeg života.

Preskačući konkretni historiografski opis sukobljavanja tradicionalne seoske kulture i kulture što se pomoću mnoštva mehaničkih medija, a i zbog raznolikih strukturalnih gibanja u samoj seoskoj sredini, nezaustavljivo u sela širi iz modernih urbanih košnica, nemilosrdno brišući granice i ujednačavajući ljudske putanje, potrebe, vidokruge i vrednote, istaknimo tek toliko da se *naše današnje selo upravo nalazi u najvećem kovitlacu promjena što ih to sukobljavanje svjetova inicira*. Masovna kultura je zakoračila u selo i potiskuje narodnu kulturu. Ali ostaje činjenica da se svakidašnji život našeg sela (recimo to bez straha od pretjerane generalizacije) razapinje između kulturnih normi što ih je ono u sebi prethodno stoljećima izgrađivalo i plime kulturnih tekovina što ih rađa akcelerativna industrijalizacija i urbanizacija cjelokupnog našeg društva, pa prema tome i naših

seoskih sredina. Narodna i masovna kultura nisu dvije posve oprečne i međusobno neovisne kulture, ali razlika među njima nije ni mala ni beznačajna: *radi se o dva načina života*. Seljak masovno postaje ili »postseljak« ili neseljak. Selo je izgubilo tradicionalnu ravnotežu, a novu još nije izgradilo. Institucionalna podloga *seljačkog života u selu* je uvelike dezintegrirana; institucionalna podloga *neseljačkog života u selu* (dakle, života u kojem seljak prestaje biti onaj i onakav status, o kojem govore i Redfield i Steward i Wittfogel, pa i Karl Marx kada se obara na »idiotizam seoskog života«) još nije stvorena. Pokušat ćemo ovu našu tvrdnju barem donekle obrazložiti.

Mreža društvenih i kulturnih institucija u selu, njihovo djelovanje i problemi

Nekada selo gotovo i nije imalo posebnih društvenih institucija, ako se izuzme crkva (džamija). Sav se život organizirao u porodici, u srodničkim, susjedskim i prijateljskim grupama i u seoskoj zajednici kao neformalnoj jedinici samodovoljnog organiziranja ekonomskih i kulturnih aktivnosti. Porodica i lokalna zajednica bile su multifunkcionalne društvene grupe, u kojima se gotovo posvema vršila socijalizacija pojedinaca; one su proizvodile uglavnom sve što je njihovim pripadnicima bilo potrebno, a organizirale su i potrošnju, pružale odgoj i zaštitu, organizirale i kontrolirale sve događaje značajne u životu pojedinca. Današnje se selo, međutim, mnogo razlikuje od nekadašnjeg upravo po tome što u njemu postoje razne specijalizirane institucije, što su na sebe u cijelosti ili djelomično preuzele neke funkcije krvnosrodničkih i susjedskih grupa i seoske zajednice. U selima se formirala mreža škola, pošta, biblioteka, trgovina, društava, organizacija, poduzeća, zdravstvenih institucija, tehničkih servisa, raznih uslužnih radnji (pored crkvi i krčmi kao prilično starih institucija u selu), a uz to selo se povezalo s mnoštvom gradskih institucija i stupilo u posredne odnose s globalnim društvom putem sredstava pisane kulture (knjiga, novine, pisma) i tehničkih sredstava za prenošenje informacija (radio, televizor, film).

Što se tiče današnje rasprostranjenosti, funkcija i učinaka pojedinih vrsta institucija, stanje je ukratko opisano, slijedeće:

Škola. U selima djeluju samo nepotpune i pune osnovne škole, i to jedna na otprilike svaka tri seoska naselja. Kao glavna institucija unošenja pisane kulture u selo, škola je rasprostranjena u svim seoskim predjelima, te je mogu pohađati

sva seoska djeca, uz manje ili veće teškoće svakodnevnog putovanja. Štaviše, za njih je osmogodišnje obrazovanje obavezno. Međutim, još je velik dio seoskih stanovnika (oko 25%) nepismen, što je posljedica relativno novije pojave škole u većini sela, tako i rezistentnih stavova starijih generacija prema školovanju djece. Zbog toga osmogodišnju školu danas završava tek oko 50% djece u selu, dok se ostala osipaju u nižim razredima, a u nekim krajevima i općinama velik postotak djece se uopće i ne upisuje u školu. Škola je inače od svoje pojave u selima bila činilac integracije seoskih sredina u globalno društvo; ona prenosi elementarne znanstvene i tehničke tekovine, pruža znanstvena saznanja i time suzbija mistična vjerovanja, a osim pismenosti mladim naraštajima pruža i razne vještine i navike, provodi fizički odgoj, širi higijenu i provodi razne društvene i kulturne djelatnosti.

Među privrednim i društveno-privrednim institucijama po svojem se značaju u selu izdvajaju *zadruga, trgovačka radnja, pošta i željeznička stanica*. Zadruga, mada je njihova mreža rijetka (jedna na 18 seoskih naselja), a iskustva ukazuju i na nepovoljne strane njihovog djelovanja, daju značajan doprinos razvoju društvene podjele rada u selu, unapređenju poljoprivrede, pa i kulturnom životu. Zadruga je ne samo privredna nego i društvena ustanova u selu, jer svoja sredstva često ulaže u društveni i kulturni razvoj sela. Trgovinska radnja, bilo stalna, bilo pokretna, danas je neophodna svakom selu. Međutim, više od 7.000 seoskih naselja danas uopće nema nikakvu trgovinu. Slaba trgovačka mreža sa svoje strane u selima konzervira oblike proizvodnje i potrošnje koji su preživjeli. Pošta i željeznička stanica su izrazito komunikativne institucije velikog kulturnog značaja, a činjenica da u našoj zemlji ima još mnogo sela koja uopće ne ulaze u redovno dostavno područje bilo koje pošte i da isto tako ima sela koja su i više od 100 kilometara udaljena od najbliže željezničke stanice, može se uzeti kao pokazatelj male integriranosti života ljudi u tim predjelima u život globalnog društva.

Kulturne institucije u užem smislu — društveni domovi, domovi kulture, kinematografi, knjižnice i čitaonice, kulturno-umjetnička društva i ogranci narodnih i radničkih sveučilišta — koncentrirane su uglavnom u onih oko 3.000 seoskih naselja koja danas vrše određene središnje funkcije u odnosu na ostala seoska naselja, a naročito u 680 seoskih naselja koja imaju više od 2.000 stanovnika. Domovi kulture i društveni domovi postoje u oko 2.000 seoskih naselja (u svakom trinaestom naselju). U seoskim naseljima postoji i oko 600 kinematografa, pretežno u Vojvodini i Sloveniji. Među 501 općinom, koliko ih danas ima u Jugoslaviji, 23 uopće nemaju kine-

matografa, a 141 ima samo po jedan, što znači da se on nalazi u općinskom sjedištu. U Sloveniji 2—3% seoskih stanovnika nije nikada bilo u kinu, a na Kosovu u mnogim selima u kinu nikad nije bilo i više od 90% stanovnika. Ima ruralnih predjela, u kojima živi po 50—60.000 stanovnika, a ne postoji ni jedan kinematograf. Oko 10 milijuna stanovnika u našoj zemlji živi u mjestima u kojima nema stalnog kinematografa, a ne treba ni napominjati da su to odreda seoska naselja. U Jugoslaviji su 1964. godine postojale 2.154 narodne biblioteke. Nešto je gušća njihova mreža u Vojvodini i Sloveniji, a najrjeđa je u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. U Sloveniji su 1939. godine radile 853 narodne biblioteke, a 1964. godine bilo ih je samo 372 (to se zove integracija). Te biblioteke raspolažu sa 0,73 knjiga po jednom stanovniku.

Neki primjeri iz Srbije: u općini Gadžin Han, koja ima više od 20.000 stanovnika, nema ni jedne biblioteke; isto tako Tutin i Lučani nemaju na svojem području biblioteke. U Srbiji inače djeluje 158 tzv. matičnih biblioteka i njihovih 955 ogranaka u selima i radnim organizacijama; jedna knjiga u biblioteci dolazi na dva stanovnika; asortiman knjiga zaostaje za aspiracijama ljudi; poljoprivrednici čine svega 3% članstva biblioteka. I u Srbiji se broj biblioteka smanjuje: 1956. godine bilo ih je 1.800.

U selima na cijelom području Jugoslavije djeluje inače svega oko 500 čitaonica (jedna na oko 55 naselja).

U našoj je zemlji 1964/1965. godine djelovalo 1.313 kulturno-umjetničkih i kulturno-prosvjetnih društava, od toga samo u Sloveniji 509. Broj institucija kulturno-umjetničkog amaterizma, jednako kao i broj knjižnica i čitaonica, zbog mnoštva razloga također opada. U cjelini kulturni amaterizam u selu, gdje je on neophodniji nego u gradu, doživljava stanovitu degradaciju i opadanje. Postoji nesklad između izvjesne konzervativnosti njegovih sadržaja i novih aspiracija omladine, a i starijih.

Sportske i tehničke institucije u selima su još rijetke. Najproširenije sportske aktivnosti u selima su lov, streljaštvo, nogomet, planinarstvo (u Sloveniji), šah i odbojka.

Zdravstvene institucije su u selima sve proširenije, odnosno njihovo je djelovanje sve prisutnije, mada je nedovoljna i neravnomjerna distribucija zdravstvenih ustanova i kadrova u selu u usporedbi s gradom vrlo evidentna, što je i razumljivo ako znamo da seljački dio našeg stanovništva još u zdravstvenoj zaštiti nije ni pravno izjednačen s ostalim stanovništvom.

Društvene i političke organizacije su danas najproširenije društvene institucije u selu, a njihove su funkcije raznolike, zasnovane na dobrovoljnoj participaciji i usmjerene na ostvarivanje političkog, ideološkog i moralnog utjecaja organiziranih činilaca našeg globalnog društva. One su u stvari glavni inicijatori promjena u seoskom životu usmjerenih prema socijalističkim ciljevima, ka kojima stremlje današnje jugoslavensko društvo. No, istraživanja i razni podaci pokazuju da je participacija seoskog stanovništva u političkom i društvenom odlučivanju kudikamo manja od one što je ima gradsko stanovništvo.

Institucije uprave u našem su selu prošle zanimljivu historijsku genezu od početka kapitalističkog razvoja globalnog društva do današnjih socijalističkih načela i prakse samoupravljanja. U poslijeratnom se razdoblju neprestano odvijala koncentracija upravnih institucija u veća (gradska) naselja, što ih otuđuje od sela. Općina danas u prosjeku ima 55 naselja, preko 500 km² i više od 40 tisuća žitelja. Mjesne zajednice, zborovi birača, mirovna vijeća i drugi oblici lokalne samouprave igraju danas značajnu ulogu u seoskoj sredini kao instrumenti progressa, socijalnosti i integriranja u globalno društvo, ali je njihov samoupravni razvoj još sputan mnoštvom objektivnih i subjektivnih činilaca.

U selu djeluju i mnoge druge institucije, a uz to seosko stanovništvo danas mnoge svoje materijalne i duhovne potrebe podmiruje i u društvenim institucijama u gradu.

Rasprostranjenost društvenih i kulturnih institucija u selu je znatna, ali ni izdaleka nije optimalna i zadovoljavajuća. Budući da su upravo mreže tih institucija oni mehanizmi pomoću kojih sadržaji i kriteriji urbano-industrijskog načina života penetriraju u donedavno statični i izolirani način života sela, to se upravo njihova rasprostranjenost i funkcioniranje mogu uzeti kao pouzdan vanjski pokazatelj stupnja cjelokupne transformacije života u današnjem selu.

Seoski su stanovnici stekli mnoge nove potrebe i aspiracije, koje žele zadovoljiti putem modernih društvenih i kulturnih institucija. Ukoliko je raskorak između aspiracija i mogućnosti velik, ljudi traže neki izlaz. U današnjem našem selu oni ga ne nalaze. Oskudica u institucijama stimulira ih na eksodus, na bijeg u urbane sredine, u kojima će pokušati postići svoje aspiracije.

Da bi naše selo steklo novu ravnotežu i konsolidaciju (staru je izgubilo), potrebno je u njemu optimalizirati mreže društvenih institucija i koliko-toliko osigurati da se njihovim posredstvom zadovoljavaju nove društvene i kulturne

aspiracije. Iz tog aspekta gledano, kao najznačajniji problem izdvajaju se: *problem inicijative, problem financiranja, problem redistribucije i problem profesionalizacije*. Ni jedan od ovih problema nije iole preciznije dijagnosticiran, a mi, na žalost, zbog oskudice prostora, u to ovom prilikom ne možemo ulaziti.

Transformacija slobodnog vremena u selu i njeni mediji

Vrlo značajno područje za uočavanje opće transformacije kulturnih odnosa, života i potreba u današnjem jugoslavenskom selu predstavlja slobodno vrijeme, odnosno aktivnosti u slobodnom vremenu i načinu njegovog provođenja. Danas se intenzivno odvija urbaniziranje značenja i sadržaja slobodnog vremena u seoskoj sredini.

Slobodno vrijeme u tradicionalnoj seljačkoj sredini uglavnom se svodilo na opće, lokalne i porodične svećkovine, sajmove i vašare, kao i na sezonske i dnevne intervale dokolice, koji su bili određeni vegetacionim ciklusima i vrstama proizvodnje, te tradicijom i iskustvom izgrađivanim ritmovima rada i odmora. Socijalne funkcije slobodnog vremena bile se brojne: ono je služilo za religiozne obrede, održavanje i razvijanje međuljudskih odnosa na susjedskoj, seoskoj i lokalnoj razini, za izgrađivanje i prenošenje tradicije, predaje i kolektivnih duhovnih tvorevina, za donošenje kolektivnih seoskih odluka, vršenje ceremonija i postupaka značajnih u životu pojedinaca i grupa, za igre, trgovanje itd. Najkraće rečeno, slobodno vrijeme je bilo iznimna svakidašnjica i utoliko primjeren kristalizacija, osmišljavanje i priprema svakodnevnog radnog života.

Svi oblici i sadržaji slobodnog vremena koji su svojstveni tradicionalnoj seljačkoj sredini održali su se do danas; zapravo oni će se održati sve dok bude postojao i seljački način života. Međutim, danas se zbiva dezintegracija tradicionalnih formi i sadržaja slobodnog vremena utoliko ukoliko se zbiva i dezintegracija načina privređivanja i društvenog saobraćanja, čiji su oni izraz i odraz bili. Uporedo u naše selo sve brže prodiru urbanizirani oblici i sadržaji dokolice, pa se ono i po tome nalazi u procesu intenzivne transformacije.

Najznačajniju ulogu u urbaniziranju slobodnog vremena u našem selu zadobila su sredstva masovnog informiranja (*mass communications*). Treba istaći da je njihovo rasprostiranje i utjecaj ne samo u našim seoskim sredinama nego i u okvirima globalnog jugoslavenskog društva pojava najnovijeg vremena.

Podaci pokazuju da se u selima novine sve više distribuiraju, ali još ne dolaze u zadovoljavajućoj količini. U seoskim naseljima, u kojima živi oko 8 milijuna stanovnika, novine se uopće organizirano ne rasturaju. Samo u Srbiji u 1955 naselja uopće ne stižu novine. Sadašnje prisustvo novina u svakidašnjem životu sela ipak upućuje na saznanje kako su one postale vrlo značajno sredstvo integracije u život globalnog društva.

Radio se od svih sredstava masovnog komuniciranja najviše infiltrirao u selo. Danas u selima ima oko 1.300.000 radio-prijemnika, a to znači oko 6—7 milijuna slušalaca. Doduše, još u 20 općina ima manje od po 500 radio-prijemnika. Radio u selu proširuje vidike; on je medij u kulturnom približavanju grada i sela, a posebno medij pozitivne identifikacije misaonog i osjećajnog svijeta seoskog čovjeka sa širim društvom, kojem pripada. On je prenosnik tzv. masovne kulture i utoliko i procesa kulturne homogenizacije i standardizacije. U najnovije vrijeme u selo ubrzano ulazi i *televizija*. Naša je procjena da u selima danas ima oko 500 tisuća televizora (od ukupno milijun i 400 tisuća), pa televizijski program mogu redovno pratiti 2—3 milijuna seoskih stanovnika. I radio i televizor koncentrirani su u selima razvijenijih predjela, dok ih u mnogim selima još uopće nema. Tako npr. u Srbiji i danas ima 2.440 seoskih naselja u kojima živi više od milijun i 700 tisuća stanovnika (20% ukupnog stanovništva republike) u kojima još nema televizijskih prijemnika, a ima i 968 naselja u kojima nema čak ni radio-prijemnika. *Film* je također masovni medij, čija je atraktivnost i popularnost velika, ali većini seoskih stanovnika nije ni redovno ni povremeno dostupan.

S obzirom na provođenje slobodnog vremena u seoskoj sredini danas postoje signifikantne razlike po starosti, spolu i društveno-ekonomskom statusu. Omladina je već znatno izložena urbanim kulturnim utjecajima i sve više konzumira sadržaje što ih prenose sredstva masovnog komuniciranja. Pri tom ona brže usvaja materijalne elemente masovne kulture, a znatno sporije interiorizira nove vrednote. No omladina u isto vrijeme participira i u oblicima tradicionalne seljačke kulture. Stariji ljudi mnogo manje osjećaju potrebu za urbaniziranim oblicima kulturnog izživljavanja (čitanje, suvremeni sporovi, zabavna muzika, film, suvremeni plesovi), za što uostalom imaju i manje preduvjete, budući da je njihovo iskustvo mnogo jače vezano za tradicionalni seljački život, a slabije su i obrazovani. Stariji seljani svoje slobodno vrijeme uglavnom „troše“ na upražnjavanje svetkovina i na „besjede“, uz tradicionalne igre i zabave. Žena ima mnogo manje slobodnog vremena negoli muška-

rac, a podvrgnuta je i jačoj socijalnoj kontroli, što izvire iz tradicionalnih motiva. Kao posljedice socijalnoprofesionalne heterogenizacije, u današnje naše selo su dospjele tekovine kao što su: od rada „slobodna” djetinjsko-omladinska dob, „slobodna” penzionerska dob, godišnji, tjedni i dnevni odmor organiziran po urbanim kriterijima. Tako su se kontrasti urbano-industrijske i ruralno-poljoprivredne organizacije ljudskog života sukobili i na planu slobodnog vremena.

U uvjetima kada urbanizirani načini i sadržaji života sve intenzivnije penetriraju u selo, povećava se i raznovrsnost hobija u njemu. Značajne su tri grupe hobija — jedna obuhvaća kulturne i umjetničke kreacije (seljaci — pisci, slikari, kipari, muzičari), druga privredno korisne djelatnosti, vezane uglavnom za biljke i životinje, a treća industrijsko-tehničke aktivnosti (konstruktori, izumi). Dok se klasični hobiji sve više gube, novi hobiji, inspirirani vrednotama i ritmom industrijske civilizacije, sve više se rasprostiru u selu.

Zaključna napomena

Današnje naše selo živi između prošlosti i budućnosti, što su podjednako nedohvatljive. Prošlost znači jedno skroz ruralno iskustvo, s kojim je pri sve bržem koraćanju nove industrijalizirane civilizacije neminovan definitivni rastanak. Budućnost se nejasno ocrta na horizontu kao urbanizirani život, u kojem se mogu zauvijek rasplinuti i mnoge dragocjene vrednote dojučerašnjeg seoskog života.

Institucije i sadržaji tradicionalne narodne kulture sela postepeno iščezavaju. Plima urbanih utjecaja rasprostire u selo institucije i tekovine masovne kulture industrijskog društva. Gubeći prvu kulturu, selo još uvelike ostaje prikraćeno u drugoj.

Stoga ono danas osjeća deficitarnost obiju. To je bitan izvor stanja fluidnosti, u kojem se naše selo danas nalazi. Stara je ravnoteža izgubljena. Nova još nije stečena. Nije li to uzrok i mnogih drugih poremećaja i prikraćenosti što ih selo osjeća?

Kako premostiti stanje neravnoteže? Očigledno je potrebna jedna sinteza dobrih strana i dragocjenih tekovina prošlosti i obećavajućih sadržaja današnjice i sutrašnjice. Jednom riječju, masovna kultura mora uspostaviti i svoju autentičnu seosku dimenziju, kako u selu ne bi bila tek jedan surogat.

I pored svih ograda koje smo dužni činiti, masovna kultura donosi obogaćivanje ljudskog života i u selu i u gradu i u stvari predstavlja oblik rasprostiranja tekovina „elitne“ kulture i ujedno preuzimanja autentičnih vrednota „narodne“ kulture.

I seljak je biće koje treba da iz marksistički definiranog „carstva nužnosti“, u kojem je donedavno posvema tavorio, zakoraćuje u „carstvo slobode“. Na žalost, socijalističko je društvo vrlo malo proučilo društveno-kulturne pretpostavke takvog položaja, što se ogleda i u aktuelnoj kulturnoj politici koja se vodi u odnosu na selo i u samom selu. Naime, ta politika i ne postoji kao cjelovita, primjerena i u aktuelnu historijsku perspektivu utemeljena politika, što se obimnom empirijskom građom lako može i pokazati (naravno, to premašuje okvir i zadatak našeg članka).

LITERATURA I IZVORI PODATAKA

1. Geertz C.: *Studies in Peasant Life: Community and Society*, u *Bienial Review of Anthropology* 1961, Stanford University Press, 1962.
2. Kompletij časopisa „Kulturni život“ za 1965, 1966, 1967. i 1968. godinu, te broj 1—2/1969.
3. Kroeber A. L.; *Anthropology*, Harcourt, Brace and Company, inc., New York, 1948.
4. *Kultura i umjetnost* 1965/66, statistički bilten 494.
5. *Kultura i umjetnost* 1966, statistički bilten 520.
6. Jerovšek Janez: *Materijalni osnovi kulturnog života u slovenskom selu*, časopis „Sociologija sela“, Zagreb, br. 5—6/1964.
7. Redfield R.: *The Little Community: Peasant Society and Culture*, The University of Chicago Press, 1963.
8. *Statistički godišnjak Jugoslavije* 1968.
9. Steward J.: *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press, 1955.
10. Suvar Stipe: *Kulturni odnosi i njihove perspektive u našem selu* (disertacija, u rukopisu).
11. Suvar Stipe: *Nekoliko zapažanja o institucionaliziranju seoskog života i učešću seljaka u društvenim postovima*, u knjizi *Sociološko istraživanje komune u Jugoslaviji*, IDN, Beograd, 1966.
12. Suvar Stipe: *Urbanizirano značenje slobodnog vremena i njegovo rasprostiranje u seosku sredinu*, časopis „Kulturni radnik“, Zagreb, br. 5 i 6/1965.
13. Wittfogel K. A.: *Oriental Despotism*, New Haven: Yale University Press, 1959 (third printing).
14. Wolf E. R.: *Peasants*, Prentice Hall, inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1966.